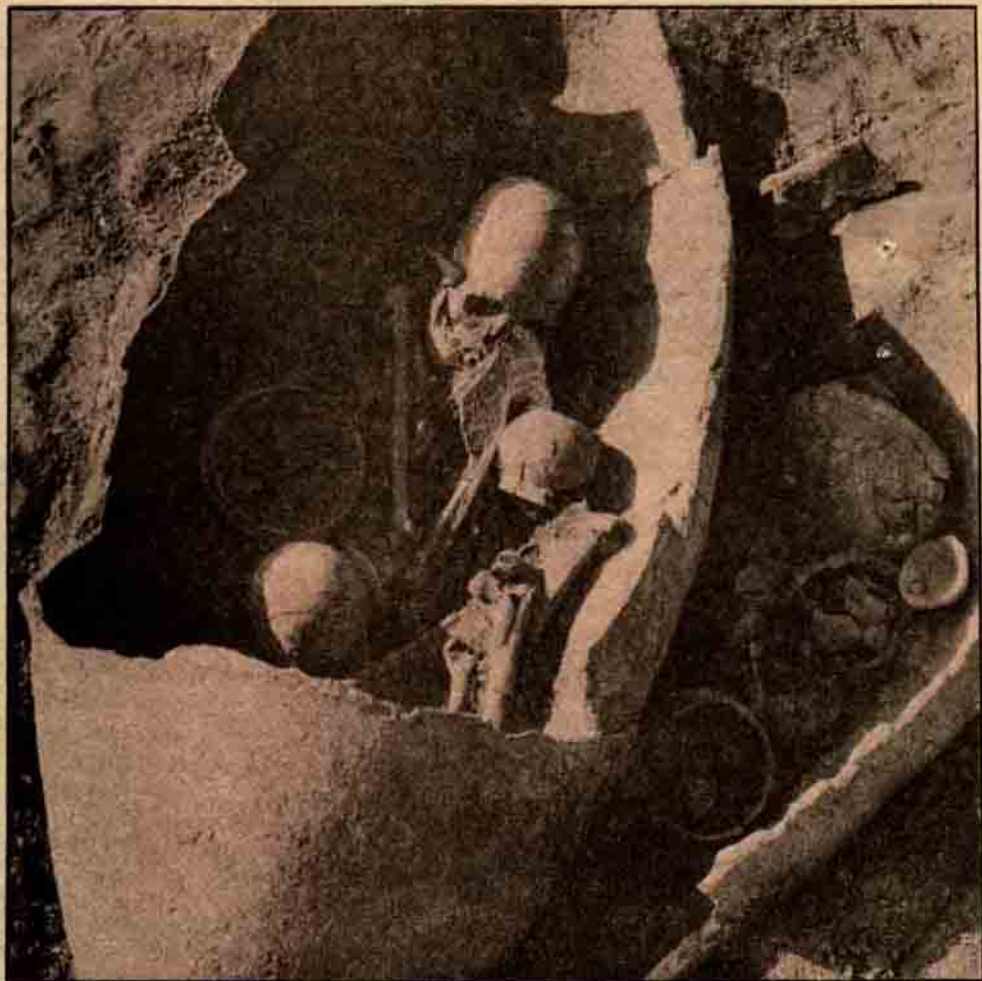

ESKİ İNSANLARDA GÖRÜLEN BAZI HASTALIKLAR ÜZERİNE

Dr. Metin ÖZBEK
Hacettepe Üniversitesi

Lübnan'ın, Akdeniz kıyısında vaktiyle Byblos olarak bilinen ama günümüzde çoğumuzun Cebayl adıyla tanıdığı şirin bir kenti bulunmaktadır. Byblos, kutsal kitap İncil'de "Gebal" olarak karşımıza çıkar. Fenikeliler, burayı Akdeniz'in diğer ülkeleriyle yapmış oldukları deniz ticaretinde uzun süre liman olarak kullanmışlardır.

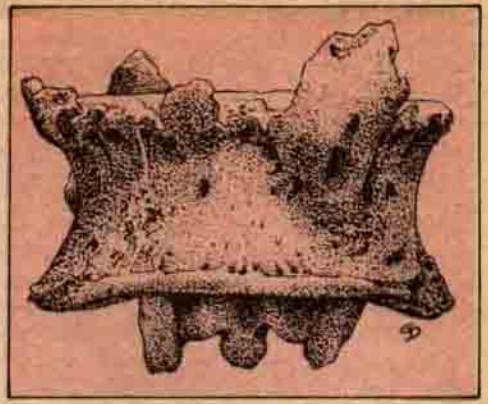
Aslında Byblos'un tarihi daha eskilere Cilali Taş Devrine kadar gitmektedir. 1939 da Byblos nekropolünde başlatılan kazılar, özellikle Kalkolitik devre ait (zamanımızdan yaklaşık 5500 yıl önce) 150 ye yakın iskeletin bulunmasını sağlamıştır. Byblos toplumu, günümüzdeki alışkanlıktan farklı olarak, ölülerini küpler içerisinde

gömüyordu. (Resim 1) Ne yazık ki, kazılar sırasında, İsviçreli arkeolog M. Dunand'ın büyük ihmali yüzünden, çıkarılan iskeletlerin yarısından fazlası o yörelin sakinlerince denize atılmıştır. Geriye kalmış olan ve bugün Paris İnsan Paleontoloji Enstitüsünde bulunan iskelet kalıntıları incelirken, 45-50 yaşlarında bir erkeğin bel omurlarında osteofitoz; yaklaşık 11 yaşlarında bir kız çocuğunun kafasında ise osteoporosis adıyla bilinen patolojik durumlara rastladık.

Yetişkin kişiye ait iskeletin 2'ci, 3'cü ve 4'cü bel omurlarında kemik uzantılar görülür. Bunlar, omur gövdesinin üst eklem yüzeyinde ön ve yan kenarlardan yukarıya doğru adeta murn aleği gibi yükselirler (Resim 2) Yalnız, omurların gövdeleri herhangi bir deformasyona uğramamıştır. Osteofitoz, kronik bir osteitin ya da hasta bir eklemleşme bölgesinin yakınında kemik zarının zararına gelişmiş olan anormal kemik artışıdır. Osteofitoz, aynı zamanda, bir ligamentin, bağlantı yaptığı yerde kemik dokusunca işgal edilmesi sonucunda da ortaya çıkabilir. Omurlarında bu patolojik özellik görülen kişilerde omurga esnekliği azalır. Omur gövdesinin eklem yüzeyinden tıpkı sarkit ve dikit gibi aşağı ya da yukarı uzanan kemik çıkıntılar bazen komşu omurlarinkine birleşip kaynaşarak köprü meydana getirirler (ankylosis durumu). Yalnız sağrı kemiği ve kalça kemiği bu tür kaynaşmaların genellikle dışında kalır.

Omurlarında ankylosis görülen hastaların ancak bazıları hafif ve aralıklı gelen acılardan şikâyet ederler. Oysa incelediğimiz örnekte osteofitozun, gelişme derecesi nedeniyle, kişiye sağlığında hissedilir bir rahatsızlık vermiş olabileceğini sanmıyoruz. Osteofitoz, çoğunlukla 50 yaşını aşmış olanlarda ve özellikle erkeklerde görülür. Bel omurları bu patolojik durumun en fazla ortaya çıktığı yerdir. Benzer anormal durum kalça kemiğinde, diz kapağında ve topuk kemiğinin ön yüzünde de görülebilir. (Ryckewert, 1971). Wells (1966), omur gövdelerinin eklem yüzeylerinden yükselen kemik uzantıların omurlar arası eklem bölgelerinin kronik iltihabı sonucu ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Paleopatoloji'de kronik omur romatizmasına ait örnekler sık sık rastlanır; Dr. Pales (1930), Paris İnsan Müzesinde bulunan Cilalı Taş Devri iskeletlerinde böyle patolojik özellik gösteren omurlardan söz etmektedir. Pales'a göre, kronik romatizmaya yakalanmış omurların gövdelerinde deformasyon görülür. Ayrıca omur delikleri de genişlemiştir. Osteofitoz durumuna fosil insanlarda da rastlanır; örneğin Fransa'da bulunan bir neandertalin boyun, sırt ve bel omurlarında kronik romatizmadan ileri gelen patolojik izler vardır. Omurların gövdeleri yassı

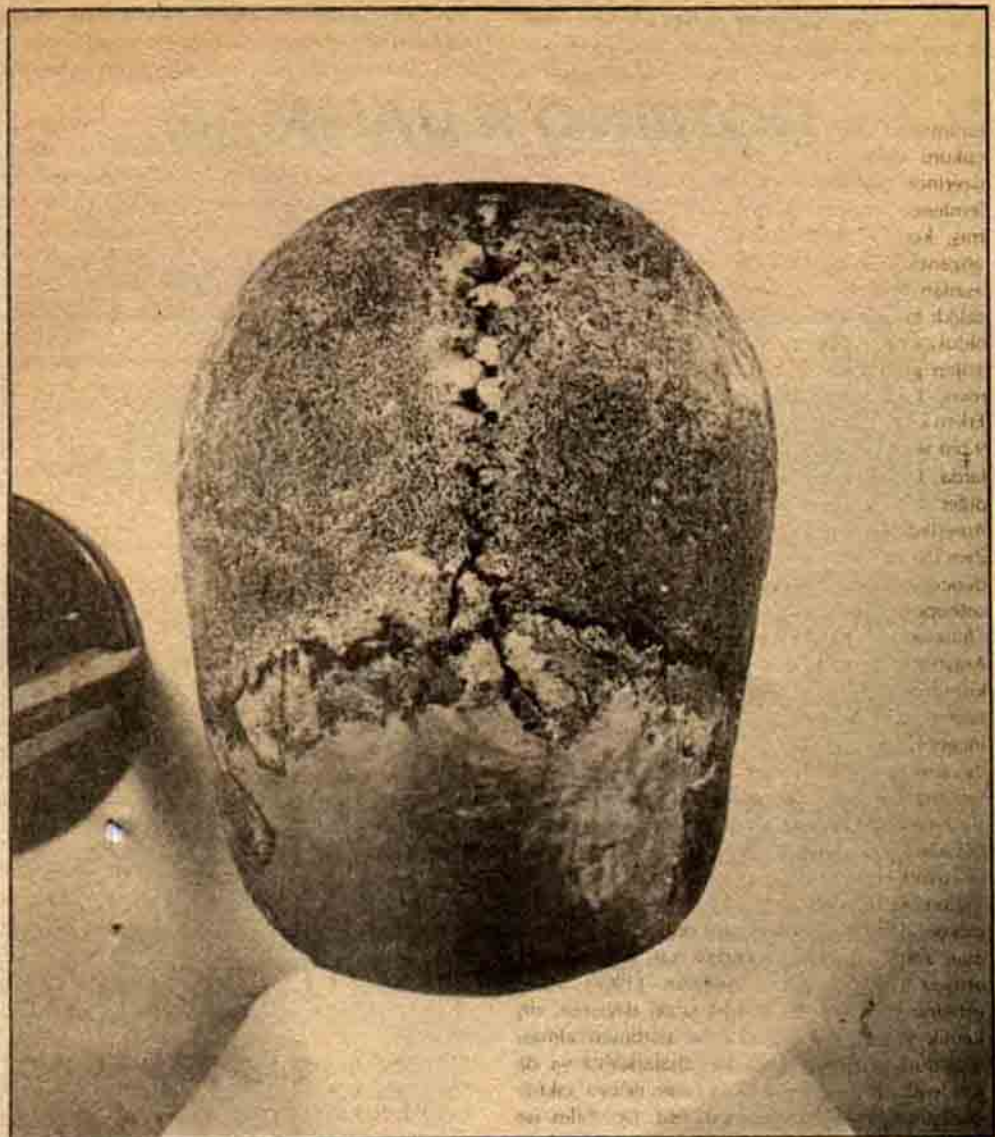
olup kemik çıkıntılarla çevrilmiştir. Diğer taraftan Fransa'da Petit-Morin vadisinde çıkarılan Cilalı Taş Devri iskeletlerinde bel omurlarının gövdelerinde eklem yüzeylerinin kenarlarından sarkıtlara benzer çıkıntılar yükselmektedir. Ayrıca Mısır'da Ptoleme zamanında aynı omur osteofitozuna rastlanmıştır. Örneğin 1900'da Mısır'da yapılan kazılarda Eski Mısırlılardan kalma bir iskeletin sırt omurlarında ve birçok bel omurlarında kemik uzantılar görülmüştür. Omurlarda gözlemlenen osteofitoz, Mısır'da gerek Süllaleler öncesinde, gerekse Süllaleler devrinde oldukça yaygındır. Ancak, bel omurları bu hastalığa en çok yakalanan kısımlar olarak dikkati çekmektedir. Eski Mısırlılarda bu tür patolojik duruma oldukça sık rastlanılması nedeniyle Guaiart (Bkz. Dr. Pales, 1930), günümüz Mısırlıların bu sağlıksız atalarıyla pek övünmemeleri gerektiğini belirtmektedir. İspanyol öncesi Amerika kızıldenizlilerinde de omur ankylosisinin çeşitli gelişme durumlarına rastlanmıştır.

Aynı iskelet serisinde, yaklaşık 11 yaşlarında bir kız çocuğuna ait kafatasında duvar kemiğinin dış kısmı, simetrik olarak, adeta sünger taşı gibi gözenekli bir yapıyla ilginç bir görünüm arz etmektedir. Çok yakından bakıldığında bu gözeneklerin, çeşitli irilikte düzensiz olarak kemik üzerinde yer aldıkları fark edilir. (Resim 3) Son derece sık olan bu delikler kafatasına çürümüş bir görünüm verirler. İncelediğimiz iskelette karşılaştığımız bu patolojik durum, tıp dilinde osteoporosis adı altında bilinir. Kafatasında ortaya çıkan gözenekler bazen kendi incelediğimiz örnekte olduğu gibi yuvarlak, toplu iğne başı büyüklüğünde gözenekler; bazen de Lerna'da (Yunanistan) bulunmuş olan ve Orta Bronz çağıyla tarihlendirilmiş 1 yaşındaki bir çocuğun duvar kemiğinde olduğu gibi (Angel, 1967) kemikleşme merkezinden çevreye yayılan çizgiler şeklindedir. osteoporosisin görüldüğü kafatasında diploe (kafatası kemiklerinde dış ve iç duvar arasındaki gözenekli bölge) normalin dışında bir kalınlaşma

gösterir. Angel (1967) orta ya da ileri derecedeki osteoporosise küçük çocuklarda daha sık rastlanıldığını söylemektedir. Söz konusu patolojik durum ilk kez 1888 de Welcker tarafından tanımlandı. Araştırmacı bu anomalinin en çok çukuru tavanında, duvar ve art kafa kemikleri üzerinde görüldüğüne dikkati çekmektedir. Gözlemlenen durumlarda genellikle diploe kalınlaşmış, kemiğin dış yüzündeki yuvarlak ya da oval gözenekler süngerimsi dokunun çeşitli kollara ayrılan dolambaçlı oyuklarıyla birleşmiştir. Hastalıklı kısmın röntgeni çekildiğinde dış yüzeyin, oldukça sık, kısa ve düzenli biçimde dizilmiş fırça kılları görünümünde olduğu fark edilir. Osteoporosis, Eski Mısırlılarda, Çatal Höyük (Türkiye) Erken Cilalı Taş Devri insanlarında, zamanımızdan 9 bin sene öncesinde yaşamış olan Makedonyalılarda, Etrüsklerde, Akdeniz havzasını çevreleyen diğer birçok eski insan toplumlarında, ayrıca Amerika kızıl derililerinde ve günümüz Afrika Zencilerinde rastlanır. Oysa Kuzey Avrupa'da yok denecek kadar azdır. Angel'a göre (1967), osteoporosisin bu dağılımı Malaria, Sicklemlia ve Thalassemlia hastalıklarınınla çakışmaktadır. Araştırmacı, osteoporosis görülen kemiğin diploe kısmının kalınlaşmasından Thalassemiyi sorumlu tutmaktadır. Kalınlığı artmış bir diploenin, inceliği ve gözenekli, fakat aktif dış kemik duvarın çocuklarda otopsi ya da X ışınlarıyla saptanan anemia ile bağlantısı olabileceği ileri sürülmektedir. Anemia söz konusu olduğunda, ömürleri kısa olan kırmızı kan hücreciklerinin (alyuvarlar) bu eksikliği telâfi etmek için kemik iliginin hücre üretmede gösterdiği aşırı çalışma diploe alanının genişlemesini (kalınlaşmasını) ve aynı zamanda periosteumdaki kan damarlarının artmasını sağlamaktadır. Angel'in (1967) ifade ettiğine göre; diploe kalınlığındaki değişme, dış kemik yüzeyinin gözenekli bir görünüm alması gibi durumlar, osteoporosisin thalassemlia ya da sicklemlia hastalığına bağlı olarak ortaya çıktığı görüşüne ağırlık kazandırmaktadır. Dr. Pales ise (1930) bir başka olguyu osteoporosisin meydana gelmesinden sorumlu tutmaktadır. Ona göre; başa, değişik biçimler vermek amacıyla küçük yaştan itibaren sarğı ya da yassı tahtalarla uygulanan her türlü baskı kan dolaşımını yavaşlatmakta, giderek kandaki basınç artışı sonucu diploe ve tabule externa da hipervaskülarizasyona ortam hazırlamaktadır. Bir an için bu iddianın geçerli olabileceğini kabul edelim. Gerçekten de incelediğimiz kafa deformasyon izi göstermektedir. Ancak, aynı etnik alışkanlığın uygulandığı diğer 7 kız çocuğuna ait kafataslarının hiç birinde osteoporosisin en ufak bir izine dahi rastlanmamış olması nasıl açıklanabilir? O halde Dr. Pales'in, osteoporosisin oluşmasında yapay kafa deformasyonunu sorumlu tutması pek

inandırıcı görülmemektedir. Byblos eski insan toplumunda saptadığımız osteoporosisin, Angel'in da ileri sürdüğü gibi, thalassemlia ve sicklemlia ile ilgili olması akla daha yatkındır.

Şimdi, osteoporosis ve diğer bazı hastalıkları biyokültürel yönden değerlendirmeye çalışalım. Osteoporosis, Yontma Taş Devriyle yaşıt avcı ve toplayıcı insan gruplarında rastlanmamıştır. Bu patolojik özellik, yaygın yerleşik yaşama geçişle simgelenen Cilalı Taş Devrinden itibaren ortaya çıkmıştır. Aslında bu olguyu bir rastlantı olarak kabul etmemek gerekir. Bir başka deyişle Cilalı Taş Devri -Malaria-Thalassemlia-Sicklemlia-Osteoporosis ilişkileri belli bir gerçeği yansıtmaktadır. Bilindiği gibi, Yontma Taş Devrinin göçebe ya da yarı göçebe avcı ve toplayıcı toplumlari, içinde yaşadıkları ortamda pek değişiklik yapmamışlardır. Halbuki insan, Cilalı Taş Devrinden itibaren devamlı barınabileceği köyleri yaygın ölçüde kurmaya başlarken kendini çevreleyen doğayı da birçok yollardan bozdu. Doğal örüntüde meydana gelen bu yeni değişmeler bazı hayvan ve bitki türlerine insanlarla aynı bölgelerde iç içe yaşama fırsatı verdi. Bunun sonucu olarak, bazı böcek ve kemiricilerin birçok hastalıkların insana nakline önemli rol oynadıklarına tanık oluyoruz. Nitekim Akdeniz havzasının bazı yerlerinde (örneğin Yunanistan'da Nea Nikomedeia, Türkiye'de Çatal Höyük, Yakın Doğu) tarım devrimiyle beraber ekilebilir alanların çoğalması, tarımsal faaliyetlerin daha verimli ve düzenli yapılabilmesi amacıyla açılan sulama kanalları, yapay göller, bendler bir sivrisinek çeşidinin rahatça üreyip çoğalmasına ve bunun sebep olduğu Malaria hastalığının yaygın, bulaşıcı bir hastalık haline gelmesine olanak verdi. Bu olgu, osteoporosisin neden söz konusu bölgelerde yüksek oranda görülmüş olduğuna açıklık getirmektedir. Aynı şekilde, Batı Afrika'nın tropik ormanlarında tarıma geçişle beraber çoğalan ekilebilir açık alanlar, iri ve sık ağaçların bulunduğu karanlık ortamda rahatça üreyemeyen sivrisineğin (Malaria hastalığından sorumlu tür) çoğalmasına ve bu hastalığın yaygınlaşmasına neden oldu. İnsanlar tarafından açılan küçük çukurlarda biriken durgun sular da üreme olanağı bulan bir başka tür sivrisinek, sarı humma virüsün taşıyıcısı olmaktan sorumludur. Öte yandan, Yeni Dünya'da uzun süreden beri bilinen Murine tifüsü çoğunlukla evcil farelerden bulaşan bir hastalıktır. İnsan bu hastalığı fare piresinin ısırmasıyla kapar ve insandan insana da bitlerle geçer. Ayrıca, evcilleştirilmiş hayvanların sütü, derileri, kürkleri ve hattâ barındırıldıkları yerlerde toplanan toz, tüberküloz ve Brüselloz gibi bazı hastalıkların insana nakline araç oldular. Tarım devrimiyle simgelenen Cilalı Taş Devrinden itibaren giderek artan nüfus, ticaretin gelişmesine

paralel olarak kurulan sıkı ilişkiler de bir bakıma bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kolaylaştıran faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısacası, yerleşik yaşam ve tarıma geçişten sonra insan-oglunun, hastalık yapan parazitlere daha rahat gelişme fırsatı verdiğine tanık oluyoruz.

KAYNAKÇA

ANGEL, J.L. "Porotic Hyperostosis or Osteoporosis Symmetrica", in *Diseases in Antiquity*. Editör: D.

Brothwell ve A.T. Sandison. 1967. *Thomas Springfield-Illinois*

DUNAND, M. *Fouilles de Byblos*. Paris 1939.

Editör: Geuthner

ÖZBEK, M. *Etude de la déformation crânienne artificielle chez les Chalcolithiques de Byblos (Liban)*. 1974. Doktora tezi, Paris-7 Üniversitesi.

PALES, L. *Paléopathologie et pathologie comparative*. 1930. Paris. Editör: Masson Cie.

RYCKEWAERT, A. *Os et articulations*. 1971. Paris. Flammarion Médecine Sciences.

WELLS, C. *Bones, bodies and diseases*. 1930 Ed. Glyn Daniel. Thames ve Hudson.